

บทที่ 3

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

3.1 ความเป็นมาของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงคิดค้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Concept) โดยนำเอาหลักทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา มาประยุกต์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยเพื่อแนะนำให้ประชาชนของพระองค์ได้ยึดถือเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต พระองค์ตรัสเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นครั้งแรกเมื่อทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่นิสิตมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ในวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 ความว่า

การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอดีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อนโดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2549, น. 39)

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงยังเป็นนามธรรมที่ยากต่อการตีความและการนำมาใช้ ทั้งที่ในปัจจุบันมีนักวิชาการและนักปฏิบัติในสาขาวิชาต่างๆพยายามให้ความหมายและนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น ดังเช่น อภิชาติ พันธเสน กล่าวว่า “. . . การไม่พยายามทำความเข้าใจความหมายที่เป็นนามธรรมที่แฝงไปด้วยปรัชญาอย่างชัดเจนในเบื้องต้น แต่กลับลงมือทำการศึกษาและปฏิบัติการโดยใช้ความเข้าใจของตนเองเป็นหลักอาจมีผลให้ได้งานที่ไม่มีคุณภาพ. . .” (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2549, น. 6)

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตรัสปัญหาการตีความแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานไว้ที่วังไกลกังวล หัวหิน เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2544 ว่า “ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายคือทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง. . . คนชอบ เอา คำพูดของฉัน เศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ. . .” (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2549, น. 45)

ดังนั้น การวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จึงไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะแต่ละคนมีมุมมองที่แตกต่างกันบนพื้นฐานของแนวความคิด ฐานคติและประสบการณ์ในแต่ละสาขาวิชาชีพ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดเรื่องสันโดษที่จะกล่าวในบทต่อไป โดยมุ่งเน้นในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ความรู้ของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงผ่านทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นสำคัญ โดยเว้นที่จะกล่าวถึงมิติของผลกระทบ หรือประโยชน์อันเกิดจากการปฏิบัติตามปรัชญาดังกล่าวหรือการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เนื่องจากมีผู้ที่ศึกษา ค้นคว้าและนำเสนอไว้พอประมาณแล้ว

3.2 ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อตั้งคำถามว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายอย่างไร คำตอบที่นักวิชาการและนักคิด ต่างให้คำตอบไว้แตกต่างกันแล้วแต่ทัศนะของแต่ละคน แต่หลักใหญ่ยังคงนำมาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่พระองค์ทรงตรวจแก้ไขแล้วซึ่งมีข้อความว่า

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการมาใช้ในการวางแผน และการดำเนินงานทุกขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง ในทัศนะของนักวิชาการและนักคิดต่างๆ สามารถแยกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ดังนี้

3.2.1 กลุ่มที่เห็นว่าเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์

นักวิชาการที่สำคัญในกลุ่มนี้เช่น ประเวศ วะสี (2542, น. 5) เห็นว่าเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะสำคัญคือ มองมิติมนุษย์ มองด้านสิ่งแวดล้อมและครอบคลุมแนวคิดด้านศีลธรรม ต่อมาเปลี่ยนทัศนะใหม่ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิถีการดำเนินชีวิต

อภิชัย พันธเสน (2549, น. 18) ในช่วงแรก เสนอความคิดเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ดังปรากฏในผลงานเรื่อง “พุทธเศรษฐศาสตร์” ต่อมาในช่วงหลังเห็นว่าเป็นเรื่องเหนือพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทั้งวิถีในการประกอบอาชีพและดำรงชีวิตหรือเป็นทั้งวิถีและวิถีในการดำรงชีวิต และในระยะต่อมามีทัศนะเพิ่มเติมต่อไปอีกว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือ กฎธรรมชาติ (อภิชัย พันธเสน, 28 มิถุนายน 2550, 6)

สุเมธ ตันติเวชกุล เห็นว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจอย่างหนึ่งที่สามารถอุ้มชูตนเองได้ให้มีความพอเพียงกับตนเอง อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีกว่า (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น.45)

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541, น.170-171) มองว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับการสร้าง สามัคยภาพระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมนุษย์กับสังคม และกายกับจิต (ความพึงพอใจกับคุณภาพชีวิต)

บางคนมองว่าเป็นเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองหรือเป็นมากกว่าเศรษฐกิจพึ่งตนเอง โดยกลุ่มนี้อาศัยการตีความจาก พระราชดำรัสของพระองค์ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ว่า “. . . คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายกว้างขวางกว่าความสามารถในการพึ่งตนเอง หรือความสามารถในการยืนอยู่บนขาของตัวเอง เพราะความพอเพียงหมายถึงการมีความพอ คือมีความโลภน้อย เมื่อโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย. . .พอเพียงนี้อาจจะมีมาก มีของหรูหราบ้างก็ได้ แต่ว่าต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น. . .”

3.2.2 กลุ่มที่เห็นว่าเป็นวิถีการดำเนินชีวิต

ประเวศ วะสี ในช่วงปี พ.ศ. 2542 เห็นว่าเป็นเรื่องเศรษฐกิจต่อมาเพิ่มเติมความเห็นว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียง คือ วิถีชีวิตร่วมกันแต่เอาคำว่าเศรษฐกิจมากระตุ้นความสนใจ โดยวิถีชีวิตนั้นมี

มณูญ มุกข์ประดิษฐ์ (2547, น. 70) เห็นพ้องกับ ประเวศ วะสี ว่าแม้จะมีคำว่า “เศรษฐกิจ” แต่ก็ เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ต้องการให้ยึดถือเป็นหลักในการดำรงชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548, น. 4) ให้ความหมายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรวจทานแล้วว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์. . .” ซึ่งพระองค์ไม่ได้ทรงกล่าวว่าเป็นเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ชี้ว่าเป็นแนวทางการดำรงอยู่และการปฏิบัติตนเป็นสำคัญ

3.2.3 กลุ่มที่มองในด้านอื่นๆ

นักวิชาการเช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544, น. 7) เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงหมายถึงรวมถึงอุดมการณ์ โลกทัศน์ ความสัมพันธ์ทางสังคม ค่านิยม ซึ่งรวมเรียกว่าวัฒนธรรม เป็นการมองเศรษฐกิจพอเพียงในแบบองค์รวมเชิงสังคม

วันจรร จະณู (2545, น. 12) มองแตกต่างจากนักคิดคนอื่น ๆ โดยมองว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบจริยธรรม เพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิถีชีวิตแบบหนึ่ง และเชื่อว่าวิถีชีวิตแบบนี้มีคุณค่า และควรค่าในการปฏิบัติเพื่อเป้าหมายชีวิตที่ดี จึงนำมาเป็นบรรทัดฐาน (norm) ทางสังคมร่วมกัน

จะเห็นได้ว่าการกำหนดความหมายของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ออกมาโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งได้ผ่านการตรวจทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการตีความจากบรรดานักคิด นักวิชาการนั้นมีความแตกต่างออกไปดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น ในการวิเคราะห์ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะนำพระราชดำรัสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระองค์ได้ตรัสในวโรกาสต่างๆ มาวิเคราะห์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือนำเอาลักษณะของการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (contents analysis) แต่ไม่ได้ใช้เต็มรูปแบบเสียทีเดียวมาประยุกต์ร่วมกับวิธีการวิเคราะห์เชิงตีความ

พระบรมราชาวาทีพระราชทานที่ วังไกลกังวล หัวหินเมื่อวันที่ 17 มกราคม 2544 ว่า

ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายคือทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง. . . คนชอบเอาคำพูดของฉัน เศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือทำเป็น Self-Sufficiency มันไม่ใช่ความหมายอย่างที่ฉันคิด ที่ฉันคิดคือเป็น Self-Sufficiency of Economy เช่นถ้าเขาต้องการดูทีวี ก็ควรให้เขามีดูไม่ใช่ไปจำกัด เขาไม่ให้ซื้อ . . .แต่ Sufficiency นั้นมีทีวีเขาฟุ่มเฟือย (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น. 45)

จากพระบรมราโชวาทดังกล่าวผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง นั้นน่าจะหมายถึงแนวทางในการดำรงอยู่ และการปฏิบัติตน ในด้านเศรษฐกิจโดยตรง เพราะพระองค์ทรงเน้นที่ ...of Economy คือดูที่ฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นสำคัญ เพราะถ้า คำว่า Self-Sufficiency นั้นหมายถึงความพอเพียง โดยไม่ได้พิจารณาที่ฐานะทางเศรษฐกิจ แม้ว่าจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่ถ้าใช้หรือบริโภคสิ่งของที่ไม่จำเป็นต่อชีวิต ก็ถือเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย และเป็นการไม่พอเพียง แต่ถ้ามีคำว่า ...of Economy ด้วยก็ให้มองฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นหลัก ไม่ได้มองที่ตัววัตถุหรือสิ่งของที่นำมาใช้หรือบริโภคว่าเป็นสิ่งที่เกินจำเป็นหรือไม่

นอกจากนี้ ยังวิเคราะห์ได้จากพระราชดำรัสของพระองค์ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ปี 2543 ว่า “. . .เศรษฐกิจพอเพียงนี้ขออย่าว่าเป็นทั้งเศรษฐกิจ หรือความประพฤติที่ ทำอะไรเพื่อให้เกิดผล โดยมีเหตุและผล คือผลนั้นมาจากเหตุ ถ้าทำเหตุที่ดีการกระทำก็จะเป็นการ กระทำที่ดี . . .ดีแปลว่ามีประโยชน์ ดีแปลว่ามีความสุข. . .” และ “. . .พอมีพอกินก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง. . .” (มูลนิธิพระดาบส, 2552, น. 9) และ “. . . แต่ว่าพอมีพอกินนี้เป็น เพียงเริ่มต้นของเศรษฐกิจ. . .(มูลนิธิพระดาบส, 2522, น.18)

และจากคำอธิบายของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ (2548, น. 4) ที่ว่า “ เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน. . . โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์. . .”

อนึ่งเมื่อพิจารณาในทัศนะของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับ มนุษย์คือปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งเป็นเรื่อง เศรษฐกิจของคนในทางพระพุทธศาสนาหรือภาษาทางโลกเรียกว่า “เรื่องของปากท้อง”

เมื่อการมีชีวิตอย่างมีความสุขคือการได้ใช้ (อุปโภคและบริโภค) ปัจจัยสี่อย่าง เหมาะสม ไม่มากหรือน้อยเกินไป การใช้ปัจจัยสี่นี้เองนำไปสู่กระบวนการจัดหาเพื่อนำมาใช้ไม่ว่าจะเป็นการผลิตหรือ สร้างขึ้นเอง หรือการได้มาโดยวิธีอื่นๆ เช่นการแลกเปลี่ยน ซื้อ ขาย เทียบขอ ซึ่งต่อมากกระบวนการบริโภค กระบวนการผลิต และกระบวนการอื่นอันเกี่ยวเนื่องกับการผลิต

ดังนั้นในความหมายของผู้วิจัย คำว่าเศรษฐกิจ จึงหมายความว่า เป็นกิจกรรมที่ เกี่ยวกับการผลิตสิ่งของที่จะนำมาใช้ การจัดสรรสิ่งของที่ผลิต การแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ผลิตและ การใช้หรือบริโภคสิ่งของนั้น เพื่อการดำรงชีวิตโดยอย่างน้อยต้องมีปัจจัยสี่

ส่วนคำว่า“พอเพียง” ผู้วิจัยเห็นว่ามีความหมายเช่นเดียวกับความหมายของสำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งได้ผ่านการตรวจทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่ จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้ง ภายนอกและภายใน (โดยมีความรู้และคุณธรรมสนับสนุนให้เกิดความพอเพียง)

ดังนั้นเมื่อรวมกันเป็นคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ผู้วิจัยจึงหมายความว่า เป็นกิจกรรมที่ เกี่ยวกับการได้ใช้สิ่งของและปัจจัยสี่อย่างพอประมาณ รู้จักพอและเพียงพอกับการดำรงชีวิตของ ตนและของผู้อื่น เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต โดยต้องใช้ความรู้และปัญญาเป็นตัวนำ

สำหรับการใช้สิ่งของอื่นในส่วนที่เกินกว่าปัจจัยสี่นั้นต้องพิจารณาตามกำลัง ความสามารถความพอเหมาะ พอดีของแต่ละระดับ (ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชนและ ประเทศ) ซึ่งความพอเหมาะนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามสถานะทางเศรษฐกิจและ สถานภาพ ประการสำคัญคือต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุมในเรื่องของการรู้จักอรรถประโยชน์ที่ แท้จริง รู้ความต้องการที่แท้จริงและต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นซึ่งเราจะพบว่า มีพระบรมราโชวาทตอน หนึ่งที่พระราชทานไว้ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ว่า “. . . พอเพียงนี้อาจจะมีมาก มีของหรูหราก็ได้ แต่ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้ประมาณตาม อัตภาพ พุดจกัพอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง...” (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น. 44)

หรือพระราชดำรัสที่พระราชวังไกลกังวล หัวหิน เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2544 ว่า “ฉัน พุดเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายคือทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง...เช่นถ้าเขาต้องการ ดูทีวี ก็ควรให้เขามีดูไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อ...” (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น. 45)

นอกเหนือจากนั้นก็มีการอธิบายคำว่า “พอ” หมายถึง เพียงพอ ในพระบรมราโชวาทที่ พระราชทานไว้ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ว่า “. . . แต่พอเพียงนี้ มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก คือ คำว่า พอก็เพียงพอ เพียงนี้ก็พอ...” (อภิชัย พันธเสน และ คณะ, 2549, น. 43) และที่ปรากฏในพระราชดำรัสที่เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่กล่าวว่า

ในความเห็นของผู้วิจัย เห็นว่าน่าจะมีนัยว่านอกจากพอเพียงแล้วต้องมีความเพียงพอด้วย กล่าวคือ ความเพียงพอในที่นี้น่าจะหมายถึงการมีสิ่งของและปัจจัยสี่ที่เพียงพอต่อความต้องการของตนเองและผู้อื่น ไม่ใช่ว่าดำเนินชีวิตแบบพอเพียงแล้วไม่สนใจว่าผู้อื่นจะมีกินมีใช้หรือไม่ขอให้เรามีกินก็พอ ลักษณะเช่นนี้น่าจะไม่ใช่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งระบุไว้ชัดว่าต้องไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

จะเห็นได้ว่า ความหมายที่แท้จริงของเศรษฐกิจพอเพียงจึงอยู่ที่ความพอเพียงและความเพียงพอกับตนเองและผู้อื่นโดยอยู่บนพื้นฐานของปัญญาเป็นสำคัญ เมื่อมีการบริโภคอย่างพอเพียงก็จะนำไปสู่การผลิตอย่างพอเพียง ผู้ผลิตเมื่อไม่มีผู้ใช้ก็จะผลิตอย่างพอเพียงซึ่งต่างกับโลกปัจจุบันการผลิตตั้งอยู่บนพื้นฐานของการกระตุ้นการบริโภคโดยไม่สนใจถึงความพอเพียงหรือความพอดี เมื่อมีการผลิตอย่างพอดีการใช้ทรัพยากรก็เป็นไปอย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดคือไม่เหลือทิ้งให้สูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ คำว่า “พอเพียง” จึงสะท้อนความหมายในความลุ่มลึก นั่นคือเป็นเศรษฐกิจที่เพียงพอในการใช้การกินตามฐานานุรูปอย่างเหมาะสมหรือพอประมาณของปัจเจกบุคคลและของมวลมนุษยชาติ ซึ่งเป็นบทสรุปให้เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นเรื่องที่ใช้ได้กับทุกระดับและทุกภาคส่วน

3.3 ลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียง

ก่อนที่จะกล่าวถึงลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียง จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในลักษณะของ “ความพอเพียง” ที่อยู่ในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงก่อนว่ามีลักษณะอย่างไร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2546 ว่า “. . .ด้านวิชาการมันก็มีพอเพียงเหมือนกัน. . .มีรัฐศาสตร์พอเพียง. . .พอเพียง. . .เป็นความคิด. . .” ซึ่งลักษณะของความพอเพียงนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548ข, น. 4) ได้อธิบายไว้โดยวิเคราะห์ความหมายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงแก้ไขแล้ว และจากพระราชดำรัสในวโรกาสต่างๆว่า ความพอเพียงที่ประกอบกันขึ้นตามแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆ กัน ดังต่อไปนี้

1) ความพอประมาณ หมายถึงความพอดีไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียน ตนเองและผู้อื่นเช่นการผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2) ความมีเหตุผล หมายถึงการตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆอย่างรอบคอบ ซึ่งอภิชัย พันธเสนเห็นว่าเหตุผลไม่ใช่เหตุผลส่วนบุคคล แต่เป็นเหตุผลทางพุทธธรรมหรือจริยธรรมทางศาสนาเท่านั้น (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น.46)

สำหรับคำว่า "ความมีเหตุผล" ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าควรเพิ่มเติมคำอธิบายให้ชัดเจนขึ้น ดังนี้ "เหตุผล" (reason) คือ ข้อมูลหรือสิ่งที่มาสนับสนุนความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง (วัชรระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 166) ดังนั้น "ความมีเหตุผล" จึงหมายถึงการมีข้อมูลหรือสิ่งที่มาสนับสนุนความจริงในเรื่องการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง เช่นความจริงที่ว่า การพึ่งตนเองเป็นสิ่งที่ดีงาม ความมีเหตุผลคือต้องมีข้อมูลต่างๆที่จะมาสนับสนุนว่าการพึ่งตนเองเป็นสิ่งดีงาม ความมีเหตุผลนำมาเป็นเครื่องมือในการกำหนดระดับความพอประมาณหรือพอเพียงว่าเท่าไรจึงจะเรียกว่าพอประมาณหรือพอเพียงของแต่ละคน ความมีเหตุผลจึงไม่ใช่การตัดสินใจแต่เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการตัดสินใจให้รอบคอบและมีข้อมูลที่จะมาสนับสนุนการตัดสินใจมากขึ้น

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึงการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล ซึ่งถือว่าเป็นการผูกโยงกับบริบททางสังคมในปัจจุบันที่แวดล้อมด้วยระบบทุนนิยม

นอกจากนั้นยังต้องประกอบด้วยเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการคือ

1) การมีความรู้ อันประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆที่นำมาใช้ในการดำเนินงาน โดยต้องมีความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาเชื่อมโยงเพื่อประกอบ การวางแผนและการปฏิบัติทุกขั้นตอน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

มีข้อนำสังเกตสำหรับคำว่า "รอบรู้" ในเงื่อนไขที่ 1. ว่ามีนัยอื่นนอกจากความรู้ในเชิงวิชาการหรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าในเงื่อนไขนี้ความหมายของ "ความรู้" น่าจะหมายถึง การรู้จักผิดชอบชั่วดีในสิ่งที่จะกระทำ หรือการนำความรู้มาใช้โดยปราศจาก ราคะ โทสะและโมหะ (ส.ช. 27/55/61) ในหนังสือพุทธธรรมระบุว่า ปัญญาแปลว่าความรู้ (พระธรรมปิฎก (ประยูรท์), 2546ค, น. 22) หรือกล่าวในทางกลับกันความรู้ก็คือปัญญา หาใช่ความรู้ทาง

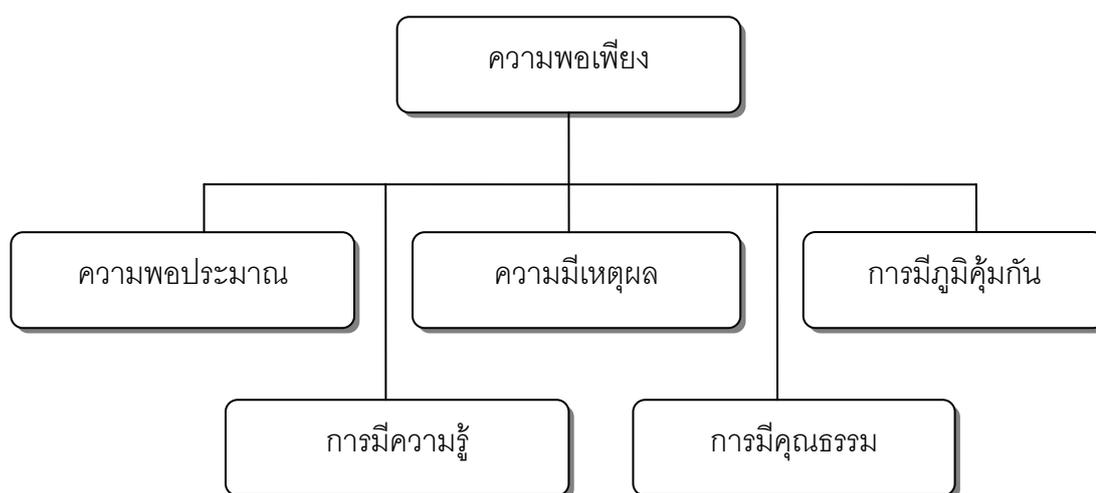
2) มีคุณธรรม ประกอบด้วยความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและความอดทน มีความเพียร ใช้สติ และปัญญาในการดำเนินชีวิต

คำว่า “ปัญญา” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเสด็จไว้ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ เมื่อวันที่ 18 กันยายน 2529 ว่า “ปัญญานั้นตามภาษาที่ใช้กันมีความหมายหลายอย่าง ‘เจ้าปัญญา’ แปลว่าฉลาดหลักแหลม. . . ในที่นี้จึงต้องจำกัดความหมายลงไปว่า “ปัญญา” คือความรู้ชัด ที่เกิดจากความฉลาด สามารถคิดพิจารณาอย่างถูกต้อง แยกแยะ ตามเหตุตามผล” ปัญญามีอยู่หลายความหมายและหลายระดับ เช่น โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา มีชื่อเรียกที่ต่างกันความหมายของปัญญามีตั้งแต่ความรู้ความเข้าใจต่อข้อมูลถือเป็นความรู้ที่ใช้ปรุงแต่งความคิดให้เกิดความเข้าใจที่จะขยายไปเป็นการมองเห็นแนวทางที่จะแก้ปัญหา รู้ดีรู้ชั่ว รู้ผิดรู้ถูก รู้เท่าทันสังขาร รู้คุณรู้โทษ รู้เหตุรู้ผล รู้เหตุปัจจัย เข้าใจเหตุผล หยั่งเห็นปัจจัย เห็นแยกแยะรายละเอียดออกไป และรู้เห็นตามที่เป็นจริงจนกระทั่งเป็นความสว่างเห็นแจ้งแทงตลอด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), 2548, น. 22,34)

กล่าวโดยสรุปเพื่อให้กระชับขึ้นความพอเพียงในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะ 3 ประการคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี เมื่อมีครบทั้งสามลักษณะนี้แสดงว่า “ความพอเพียง” ได้เกิดขึ้นแล้ว ส่วนเครื่องมือที่ช่วยให้ “ความพอเพียง” เกิดขึ้นคือการมีความรอบรู้ ความรอบคอบ ความระมัดระวัง และต้องมีคุณธรรม เป็นเครื่องมือสนับสนุนร่วมอีกตัวหนึ่งเพื่อให้เกิด “ความพอเพียง” ปรากฏตามภาพประกอบที่ 3.1

ภาพประกอบที่ 3.1

ลักษณะของความพอเพียงในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
ตามแนวทางของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ



เมื่อเข้าใจลักษณะของความพอเพียงในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว จะกล่าวถึงลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป ซึ่งนักวิชาการกล่าวไว้ค่อนข้างน้อย เช่นอรสุดา เจริญรัต กล่าวไว้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นพลวัตและมีจุดดุลยภาพที่เคลื่อนที่ไปได้ในหลายระดับ (moving equilibrium) ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้จากกิจกรรมหลักทั้งสี่ทางเศรษฐกิจ ได้แก่การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนและการจัดสรรผลผลิต โดยกิจกรรมนั้นต้องสอดคล้องกับแนวคิดพอเพียง เศรษฐศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและเศรษฐศาสตร์จริยธรรม (อรสุดา เจริญรัต, 2543, น. 48)

ในส่วนต่อไปนี้จะวิจัยจะอภิปรายลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงโดยอาศัยความหมายที่ได้สังเคราะห์มาแล้วว่าเศรษฐกิจพอเพียงหมายถึงแนวทางการปฏิบัติทางเศรษฐกิจเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตอย่างมีความสุขเป็นหลักในการอธิบายลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้

- 1) การปฏิบัติตนในทางเศรษฐกิจ (การดำรงชีวิต) อย่างเป็นระบบ โดยใช้หลักพุทธธรรม ที่ว่าด้วยทางสายกลาง (ความพอประมาณ) เป็นแกนกลาง
- 2) การพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้น โดยอาศัยความรู้ คุณธรรมเป็นหลักในการสร้างรากฐานให้มั่นคงเพื่อการดำรงอยู่ (การมีเหตุผล)
- 3) การปฏิบัติเชิงองค์รวม ไม่แยกส่วน (การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม)

4) การปฏิบัติที่เน้นประสิทธิผลมากกว่าประสิทธิภาพ หรือเน้นประโยชน์ คุณค่าแท้ มากกว่าประโยชน์คุณค่าเทียม (การมีเหตุผล)

5) การปฏิบัติที่มีพื้นฐานอยู่ที่การพึ่งตนเอง (การมีภูมิคุ้มกันที่ดี)

6) การปฏิบัติที่เน้นการปรับตัวมากกว่าก่อสร้าง (การอยู่ร่วมกับความเป็นจริงมากกว่าการปฏิเสธ และรู้จักประมาณกำลัง)

โดยเนื้อแท้แล้ว ลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ดังกล่าวมานี้จะมีความสอดคล้องกับลักษณะของความพอเพียงตามเนื้อหาและพระประสงค์เดิมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงแก้ไขและพระราชทานมาให้ยึดถือนั่นเอง

3.4 เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

ในส่วนนี้จะวิเคราะห์ถึงเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งนับว่ามีความหลากหลายมากที่สุดเท่าที่นึกคิด นักวิชาการจะสังเคราะห์เป้าหมายจากการศึกษาค้นคว้าของตนมาได้ ผู้วิจัยจะนำมาเสนอเพียงบางส่วนของที่เห็นว่าผู้นิยมและกล่าวถึงกันมาก ดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงอยู่สามระดับ คือ ระดับที่หนึ่งให้พอมี-พอกิน หรือ อิ่มชู้ตัวเองได้-ให้มีพอเพียงกับตนเอง ระดับที่สองให้เหลือกินเหลือใช้ และระดับที่สามเพื่อให้สมดุลและพร้อมรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม (สรุปมาจากความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่ทรงแก้ไขและจากพระราชดำรัสในโอกาสต่างๆ) ผู้วิจัยเห็นว่าเป้าหมายในระดับสามน่าจะหมายถึงการดำรงอยู่ของชีวิต ของสังคม ของประเทศและของมวลมนุษยชาติ

ฯพณฯ นายแพทย์ เกษม วัฒนชัย ตีความตามกระแสพระราชดำรัสว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงคือเพื่อให้มีแนวทางการดำรงอยู่ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับประเทศและปฏิบัติตนให้สมดุลพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547, น. 16.)

สุเมธ ตันติเวชกุล นักวิชาการได้ร่วมงานใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เห็นว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงคือให้สามารถอุมชูตนเองได้ให้มีความพอเพียงกับตนเองและอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน แต่มีเงื่อนไขว่าต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีก่อน (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2549, น. 45)

อภิชัย พันธเสน สรุปเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงเป็น 3 ระดับ คือ ระดับแรก ทำให้เกิดความสมดุล ความมั่นคงและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและ

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541, น. 170-171) มองว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงคือ การสร้างสามคุณภาพระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสังคม และกายกับจิต (ความพึงพอใจกับคุณภาพชีวิต) เป็นการมองในด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

ประเวศ วะสี (2542, น. 5-6) วินิจฉัยว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การเกิดสมดุล คือความปกติและยั่งยืน ทั้งในเรื่องสังคม วัฒนธรรม จิตใจ และสิ่งแวดล้อม

สมพร เทพสิทธา (2549, น. 28) สรุปความมุ่งหมายของเศรษฐกิจพอเพียง 5 ประการ คือ 1) ให้สามารถพึ่งตนเองได้ 2) ให้พ้นจากความยากจน 3) ให้พอมี พอกินและมีสัมมาอาชีพ 4) ให้มีชีวิตเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย 5) ให้ยึดถือทางสายกลาง รู้จักพอ พอดีและพอใจ

อรสุดา เจริญรัต (2543, น. 5) มีความเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวาทกรรมใหม่ที่มีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงอำนาจและคืนความเป็นตัวเองของสังคมไทย เพราะเห็นว่าวาทกรรมเดิมคือระบบทุนนิยมสร้างความเสียหายต่อระบบเศรษฐกิจโลก ควรที่จะสร้างวาทกรรมใหม่คือระบบเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้าไปแทนที่เพื่อสร้างความเจริญให้กับโลก

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีนักคิด นักวิชาการต่างๆ กล่าวถึงเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงทั้งโดยตรงและโดยอ้อมไว้อีกมากมาย อาทิเช่น

- สร้างความสมดุลของโลกาภิวัตน์กับชุมชนนิเวศน์
- สร้างความสมดุลของการเจริญเติบโตประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ
- สร้างสมดุลของชีวิตตนและสังคม (คุณภาพชีวิต และสังคม)
- สร้างสมดุลของทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติกับการจัดการทรัพยากร
- เพื่ออยู่ร่วมกับโลกาภิวัตน์และก้าวให้ทันกับยุคโลกาภิวัตน์ โดยการเบียดแทรกเข้าไปอย่างระมัดระวัง ใช้ปัญญาเลือกรับ ปรับกลยุทธ์การใช้ชีวิตให้สัมพันธ์กับโลกาภิวัตน์
- เพื่อสร้างคุณค่าของชีวิตและของสังคม (โดยอาศัยความรู้และคุณธรรม)
- เพื่อสร้างความสามัคคีและการพึ่งตนเอง ด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี ทรัพยากร การจัดการและด้านจิตใจ
- เพื่อขจัดอวิชชาและใช้ในการพัฒนาที่ผิดทิศทางสร้างความเสียหายแก่ระบบโลก

- เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีความหมายคือการสร้างสมดุลใน 3 ด้าน คือเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

โดยสรุป เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสไว้และบรรดานักคิดได้กล่าวไว้แล้วนั้นพอที่จะสรุปได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

กลุ่มแรก เน้นเป้าหมายทั่วไปกล่าวคือเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาซึ่งเรียกว่า “ความสุข” แต่เป็นความสุขในระดับโลกียะเท่านั้น นักวิชาการคนสำคัญที่อยู่ในกลุ่มนี้เช่น อภิชาติ พันธ์เสน

ในประเด็นเรื่องความสุขในระดับโลกียะนี้ ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีรากฐานมาจากหลักพุทธธรรม ไม่ว่าจะพิจารณาจากเนื้อหาสาระและความหมายหรือจากคุณลักษณะจะพบหลักพุทธปรัชญาปะปนอยู่จำนวนมาก เช่น มัชฌิมาปฏิปทา ความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความเพียร ความมีสติและความมีปัญญา ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของพุทธธรรมคือนิพพาน แต่ในการวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกลับไม่พบเป้าหมายนี้ในเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องที่นำมาเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตหรือการทำมาหากินของประชาชนเป็นหลักจึงไม่ได้มีการกล่าวไว้หรือวิเคราะห์เลยไปถึงเรื่องของคุณธรรมในระดับโลกุตตระ

ความสุขระดับโลกียะหรือที่เรียกว่า “ความสุขที่เป็นสุขเวทนา” ซึ่งเป็นความสุขที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยและคนทั่วไปแสวงหาจนกลายเป็นความทุกข์ซึ่งวัชระ งามจิตรเจริญ (2550, น. 425) อธิบายไว้ว่า

ความสุขประเภทนี้เจือปนด้วยทุกข์ในสองความหมายกล่าวคือในความหมายแรก ความสุขเหล่านี้เป็นทุกข์เพราะไม่อาจคงทนอยู่ได้ตลอดไป ทำายุที่สุดก็ต้องหมดไป หายไปจัดเป็นสังขารทุกข์แบบหนึ่ง. . . ส่วนในความหมายที่สองคือ ความสุขเหล่านี้เป็นทุกข์เพราะทำให้เกิดความทุกข์อื่นตามมาคือความทุกข์จากความลำบากในการประกอบอาชีพ. . .

อนึ่ง พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องความสุขระดับโลกียะว่ามีอยู่ เช่นการแบ่งความสุขเป็นสุขของคฤหัสถ์และของบรรพชิตหรือแบ่งความสุขเป็น กามสุข ฌานสุขและนิโรธสมาบัติสุข และเห็นว่าความสุขเป็นเรื่องที่สำคัญจึงมีคำสอนมากมายที่กล่าวถึงเรื่องนี้ (พระธรรมปิฎก (ประยูร) , 2546ค, น. 530-531)

ส่วนการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือนักวิชาการ นักคิดคนอื่นไม่ได้กล่าวถึงความสุขระดับโลกุตระไว้ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีเป้าหมายนี้ เพราะถ้าการสรุปเช่นนั้นก็จะ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาไว้ว่าเป็นทางปฏิบัติอัน
 ร่มเย็นที่นำผู้ปฏิบัติให้บรรลุปัญญาอย่างยิ่งสามารถหยั่งทราบความจริงอันประเสริฐ
 คืออริยสัจได้ การปฏิบัติเป็นกลางนี้อาจนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างดี
 ที่สุดในการปฏิบัติทั้งปวง ทั้งงานที่เป็นภาระทางโลก ทั้งงานที่เป็นภาระค้นหาความ
 จริงทางธรรม ถ้าบุคคลระมัดระวังตั้งใจปฏิบัติให้เป็นกลางโดยใช้กำลังกาย
 กำลังใจและกำลังความเพียรให้พอเหมาะกับงาน และกระทำโดยถูกต้องเที่ยงตรง
 พร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ให้เจือปนด้วยอคติทั้ง 3 ประการแล้ว บุคคลก็จะได้รับ
 แต่ผลสำเร็จอันเลิศซึ่งประกอบไปด้วย ความสงบ ความสะอาดและความสว่าง...
 (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย “ธรรมบรรยาย เรื่อง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอัน
 เนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา” เนื่องในพิธีประสาทปริญญาบัตร
 วันที่ 11 พฤษภาคม 2551, น. 5 (ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งหรือผู้บรรยาย)

หรืออาจกล่าวอีกเหตุผลหนึ่งคือ การที่จะเกิดความสุขขั้นสูงขึ้นไปได้นั้นจะต้องเกิด
 จากการปฏิบัติตามมรรคอย่างเข้มแข็งหรือต้องปฏิบัติในระดับที่สูงขึ้น ด้วยการเจริญวิปัสสนา
 กัมมัฏฐาน ส่วนการปฏิบัติในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นเพียงระดับต้นซึ่งความจริงยังไม่
 ถือว่าเป็นของคัมภีร์ เพียงแต่อนุโลมเท่านั้นเพราะการปฏิบัติในขั้นต้นยังไม่ครบของคัมภีร์ทั้ง 8
 ดังนั้นการที่จะเกิดความสุขขั้นสูงได้ก็ด้วยการปฏิบัติในแนวทางของ“อริยะ”(อริยมรรค) หรือ
 แนวทางของพระอริยะเท่านั้น トラบที่ยังดำรงเป็นผู้อยู่ในโลกียะ ความสุขที่เกิดก็จะอยู่ในระดับต้น
 เท่านั้น คือ สุขเวทนา (วัชระ งามจิตฺตเจริญ, 2550, น. 399)

กลุ่มที่สอง เน้นเป้าหมายเฉพาะ เป็นทัศนคติที่มองเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไป
 ที่เรื่องของเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมเป็นหลัก มักเป็นเป้าหมายของการสร้าง
 สมดุลและความยั่งยืนในระบบต่างๆที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัจเจก
 บุคคล ชุมชน สังคม ซึ่งเป็นแนวทางการขยายการปฏิบัติออกนอกระดับปัจเจกบุคคล และ
 เป้าหมายนี้เป็นที่นิยมมากกว่าเป้าหมายของกลุ่มแรก

เป้าหมายทั้งสองกลุ่มดังกล่าวเป็นการมองเป้าหมายในเชิงองค์รวม ที่ให้น้ำหนัก
 ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม หรือจริยธรรม แต่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์
 เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง โดยนำเอาองค์ประกอบทางเศรษฐกิจที่ประกอบด้วยกิจกรรม

1) ระดับพื้นฐาน เป็นเป้าหมายที่เกี่ยวกับเรื่องปากท้อง หรือการใช้ชีวิตของคนทั่วไปซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่า “เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจ” โดยสรุปเป้าหมายของแต่ละกิจกรรม ดังต่อไปนี้

(1) กิจกรรมการผลิต เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจพอเพียงคือเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างผลผลิตที่เพียงพอต่อความจำเป็นของมนุษยชาติกับทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ทำลายทรัพยากร ธรรมชาติ หรือเปลี่ยนจากการผลิตแบบไม่จำกัดมาเป็นการผลิตแบบจำกัด (จากการผลิตตามความต้องการ ความปรารถนา มาเป็นการผลิตตามความจำเป็นต่อชีวิต)

(2) กิจกรรมการบริโภค เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจพอเพียงคือเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความต้องการบริโภค (ความพึงพอใจ) กับประโยชน์ที่แท้จริง (หรือคุณภาพชีวิต) หรือให้เปลี่ยนความต้องการแบบบริโภคนิยมคือไม่มีขอบเขตจำกัด มาเป็นความต้องการแบบพอเพียง รู้จักประมาณ

(3) กิจกรรมการจัดสรรและแลกเปลี่ยนผลผลิต เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจพอเพียงคือให้เกิดความสมดุลระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจ หรือมนุษย์กับสังคม ลดการพึ่งพิงเชิงระบบการค้า หรือระบบคนกลาง จัดตั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน และเครือข่ายชุมชน

อนึ่ง หากพิจารณาเป้าหมายตามที่ผู้วิจัยเสนอมาแล้วจะเห็นว่าสอดคล้องกับเป้าหมายของกลุ่มที่สองซึ่งเน้นไปที่เศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมเป็นหลัก ซึ่งมักเป็นเป้าหมายของการสร้างสมดุลของเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม

2) ระดับสูงสุด คือการดำรงอยู่ของทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศ รวมถึงการดำรงอยู่ของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (ผู้สนใจอาจศึกษาเพิ่มเติมจากอรุสดา เจริญรัถ, “การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”) ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากเป้าหมายระดับพื้นฐาน

“ . . .เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดของการเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านยังคงมีอำนาจในการควบคุมดูแลจัดการทรัพยากรต่างๆของตนเอง อำนาจดังกล่าวนับเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่การสร้างและพัฒนาระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพสำหรับการดำรงชีวิตด้านต่างๆ . . .”

3.5 องค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียง

การศึกษาองค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียงตามที่ปรากฏโดยทั่วไป มักเข้าใจกันว่า องค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยหลักการ 3 เรื่อง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน และเงื่อนไข 2 ประการ คือ ความรู้และคุณธรรม ซึ่งในความจริงหลักการนั้นเป็นเรื่องของความหมายของคำว่า “พอเพียง” ในเศรษฐกิจพอเพียงและเงื่อนไขดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่สนับสนุนให้เกิดความพอเพียงตามที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ 3.2 ซึ่งปรากฏอยู่ในความหมายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขแล้ว ส่วนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้อธิบายไว้ว่า ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นคุณลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ 3.3

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การวิเคราะห์องค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ควรมุ่งไปที่เรื่องหลักที่ถือว่ามีสาระสำคัญและจะขาดไปไม่ได้ในเศรษฐกิจพอเพียง หากขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปจะทำให้เศรษฐกิจพอเพียงไม่สามารถดำรงสถานะของตัวมันเองอยู่ได้ เช่นองค์ประกอบของ

สำหรับการแบ่งองค์ประกอบเศรษฐกิจพอเพียงนั้น มีงานวิจัยของวันวร จະณู (2545, น. 12-13) ศึกษาไว้ที่น่าสนใจว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบจริยธรรมระบบหนึ่ง ซึ่งในระบบจริยธรรมทุกระบบจะต้องมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือส่วนที่ 1 เป็นส่วนของปรัชญาและแนวความคิด ส่วนที่ 2 เป็นเรื่องการปฏิบัติ

ซึ่งผู้วิจัยเห็นสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวนี้ และเมื่อนำแนวทางในการวิเคราะห์ของ พจนานายแพทย์เกษม วัฒนชัย (17 มิถุนายน 2548, น.18) และ ดร.จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ที่เสนอไว้ว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ โดยเน้นว่าต้องเป็นทฤษฎีที่ใช้ได้และการปฏิบัติที่เป็นผล นอกจากนั้นยังกล่าวว่าหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมี 3 หลักใหญ่ คือ 1) หลักคิดหรือความคิด 2) หลักวิชา 3) หลักปฏิบัติ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547, น. 4)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปว่า องค์ประกอบที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงมี 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นส่วนของทฤษฎี ส่วนที่ 2 เป็นส่วนของการปฏิบัติ ซึ่งหากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไป จะไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งขยายความได้ ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนของทฤษฎี พระองค์ตรัสว่าต้องเป็นทฤษฎีที่ใช้ได้ การที่จะรู้ว่าใช้ได้หรือไม่นั้นพระองค์ทรงทำการศึกษา ค้นคว้า และทำการทดลองวิจัยด้วยพระองค์เองจนแน่พระทัยว่าใช้ได้จึงนำเผยแพร่ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาหนึ่งที่มีการนำเอาทฤษฎีหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นส่วนของหลักการหรือหลักวิชาทั้งทางธรรม และทางโลก มาเป็นหลักในการสร้างปรัชญาหลักการหรือหลักวิชาในทางธรรมนั้นพระองค์ตรัสไว้ในเรื่องของ ทางสายกลางที่ใช้เป็นแกนกลางในเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนั้นจะเป็นหลักธรรมอื่นๆ เช่นความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันและคุณธรรมต่างๆ ส่วนหลักการหรือหลักวิชาทางโลกของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น พระองค์ตรัสไว้ในส่วนของความรู้ ความรอบรู้ เช่นความรู้ในการพัฒนา จะต้องเกิดจากภายในจึงจะมั่นคง การพัฒนาต้องเป็นไปตามลำดับขั้น ต้องมีความสามารถพึ่งตนเองเป็นพื้นฐาน เป็นต้น

ส่วนที่ 2 ส่วนของการปฏิบัติ พระองค์เน้นที่การปฏิบัติต้องได้ผลทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับประเทศ ดังนั้นในส่วนของการปฏิบัติซึ่งเป็นการปฏิบัติสู่ความพอเพียง หรือดำเนินตามแนวทางสัมมากรรมันตะและสัมมาอาชีวะ จะยึดถือหน่วย

1) ระดับปัจเจกบุคคล บุคคลควรปฏิบัติตนในการเลี้ยงชีพ (การแสวงหา การบริโภค การออม) โดยการพึ่งตนเองคืออาศัยความรู้ ความสามารถของตนเองทั้งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และจากภายนอก มีจิตสำนึกในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต ความขยัน อดทน มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ และมีปัญญา เพื่อให้เกิดความพอประมาณ โดยการรู้จักพออย่างมีเหตุผล เกิดภูมิคุ้มกันสำหรับตนเอง

2) ระดับครอบครัว การเลี้ยงชีพของครอบครัวควรโดยการพึ่งตนเอง คืออาศัยความรู้ ความสามารถของบุคคลในครอบครัว มีการถ่ายทอดความรู้ระหว่างสมาชิกเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ของสมาชิกในครอบครัว รู้จักหน้าที่และมีความรับผิดชอบ ทั้งนี้ครอบครัวต้องสร้างจิตสำนึกในคุณธรรมเป็นพื้นฐาน อันได้แก่มีความซื่อสัตย์สุจริต ความขยัน อดทน มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ และมีปัญญา เพื่อให้เกิดความพอประมาณ โดยการรู้จักพออย่างมีเหตุผล และรู้จักเก็บออมเพื่อใช้จ่ายยามฉุกเฉิน นอกจากนี้ยังควรสร้างความรับผิดชอบต่อเพื่อนบ้าน หรือสังคมและทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้มีการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนผู้อื่น รวมถึงไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

3) ระดับชุมชนหรือระดับสังคม เป็นระดับที่ขยายตัวกว้างขึ้น ดังนั้นจึงมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ มากขึ้น เช่นระหว่างชุมชนด้วยกันเอง ระหว่างครอบครัวซึ่งเป็นส่วนล่างลงไป ระหว่างประเทศที่อยู่เหนือขึ้นมา ระหว่างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังนั้นสังคมจึงควรปฏิบัติ ดังนี้

3.1) ชุมชนควรสร้างการเรียนรู้ร่วมกันในการเลี้ยงชีวิตและดำรงความเป็นชุมชนไว้ให้ได้ไม่ถูกทำลายไป ทั้งนี้โดยการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการแลกเปลี่ยนความรู้ในหมู่สมาชิกและระหว่างชุมชนด้วยกันเอง เพื่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีความรอบรู้ตามแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึงประกอบอาชีพตามแนวทาง “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งเป็นทฤษฎีที่แปลงจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นรูปธรรม

3.2) ชุมชนควรสร้างจิตสำนึกสาธารณะ และสร้างสังคมแห่งคุณธรรมโดยการอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดคุณธรรมทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง โดยมีพื้นฐานของความพอประมาณ หรือเดินตามทางสายกลาง เป็นแกนหลัก

3.3) ชุมชนควรสร้างแนวทางการพึ่งตนเองในชุมชนและระหว่างชุมชนทั้งในด้านจิตใจเช่นสร้างกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม ด้านเศรษฐกิจ เช่นสหกรณ์การผลิต สหกรณ์การค้า หรือสหกรณ์ออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพต่างๆ ด้านเทคโนโลยี เช่นการแสวงหาเทคโนโลยีที่มีอยู่ในชุมชน

3.4) ชุมชนควรศึกษาให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่น การแสวงหา การดูแลรักษารวมถึงการสร้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่นการปลูกป่า ชุมชน การรักษาต้นน้ำ เป็นต้น

4) ระดับประเทศ เป็นหน้าที่ของรัฐบาล (รัฐ) ที่จะต้องปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยต้องสอดคล้องกับหลักปรัชญา หลักการ หลักวิชาการ หลักธรรมและเป้าหมายตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ

4.1) รัฐบาลควรกำหนดเป็นนโยบายของประเทศด้านการพัฒนาโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

4.2) รัฐบาลควรส่งเสริมการศึกษาอย่างจริงจังทั้งในการสร้างบุคลากรที่มีความรู้และความรอบรู้ ทั้งนี้โดยการกำหนดนโยบายด้านการศึกษาด้านความรู้ทั่วไปและความรู้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างฐานความรู้ นอกจากนี้ยังควรส่งเสริมและสนับสนุนด้านการทดลองวิจัยโครงการที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในทุกระดับการศึกษาและทุกภาคส่วน

4.3) รัฐบาลควรกำหนดนโยบายการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้คนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักวิชาการและนักธุรกิจ เสริมสร้างหลักสูตร การฝึกอบรมทางด้านศาสนาทั้งด้านปริยัติ และปฏิบัติ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ในการเสียสละและช่วยเหลือสังคม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

4.4) รัฐบาลควรลงทุนในโครงการที่เหมาะสมกับเงินทุนและประโยชน์ที่แท้จริงไม่ควรพิจารณาเพียงความคุ้มค่าเชิงเศรษฐศาสตร์ (กำไร ขาดทุน) แต่ควรเน้นความคุ้มค่าเชิงคุณธรรม จริยธรรม และความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นหลักสำหรับการลงทุนเพื่อการดำเนินงานทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

4.5) รัฐควรกำหนดแนวทางการส่งเสริมสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชน ที่ผ่านจากระดับพหุมี-พหุกิน และระดับเหลือกิน-เหลือใช้ เพื่อช่วยเหลือด้านการผลิต การเงิน การจัดการและการตลาด เป็นต้น

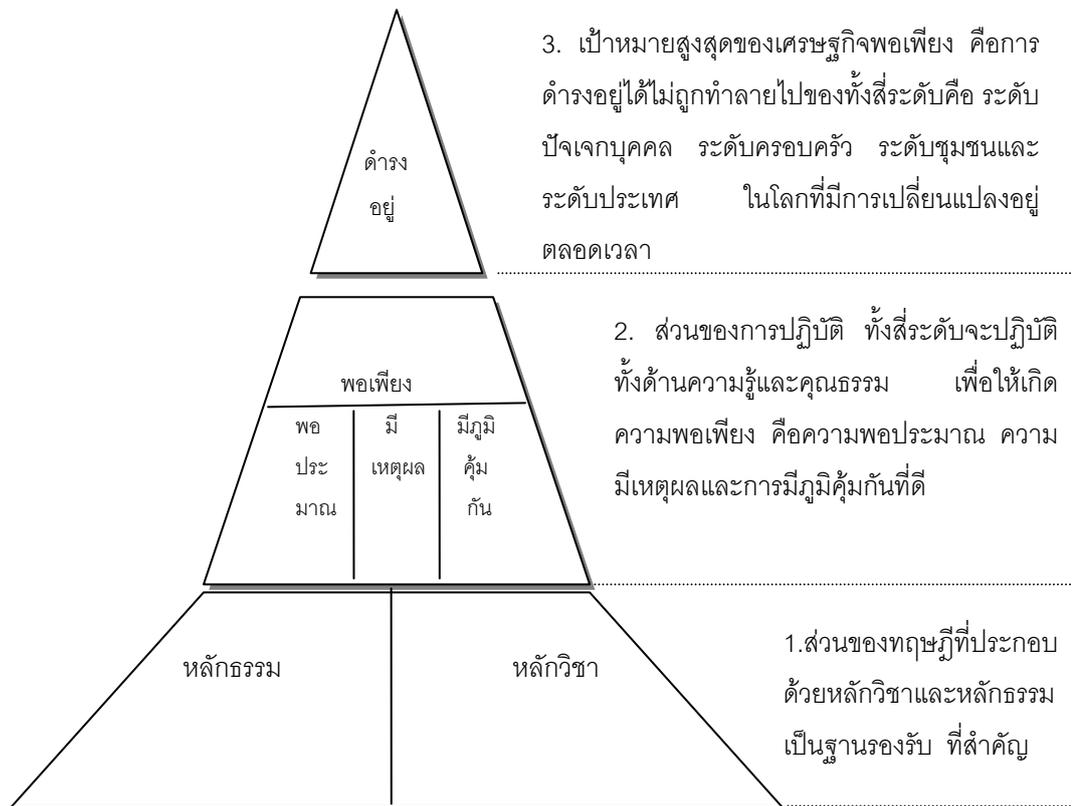
4.6) การพัฒนาชนบทเป็นสิ่งที่รัฐควรให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกๆ เพราะแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการพัฒนาระดับรากหญ้ามากกว่าระดับอื่นๆเป็นการเน้นสร้างรากฐานที่มั่นคงก่อนการสร้างความเจริญเติบโต

4.7) รัฐควรส่งเสริมให้มีการสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างสมดุลระหว่างทรัพยากรที่มีกับการใช้ทรัพยากร

โดยสรุปแล้ว ในส่วนของการปฏิบัติซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง จะเน้นที่การพัฒนาในทุกระดับ ตั้งแต่การพัฒนาตนเองทั้งทางกายภาพและจิตใจ การพัฒนาครอบครัว สังคม และการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้จะเห็นว่าการปฏิบัติทั้งหมดจะสอดคล้องกับลักษณะองค์ประกอบและทฤษฎีของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ภาพประกอบที่ 3.2

องค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียง (ทรงเจดีย์) ตามแนวคิดของผู้วิจัย



ภาพประกอบที่ 3.2 อธิบายได้ว่า องค์ประกอบของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีเพียง 2 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 เป็นส่วนของทฤษฎีซึ่งประกอบด้วยหลักวิชาการทางโลกในแต่ละเรื่องที่จะนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ เช่นหากนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม หลักวิชาการต่างๆทางด้านสิ่งแวดล้อมและการจัดการสิ่งแวดล้อมถือว่าเป็นทฤษฎีนอกจากหลักวิชาการแล้ว ส่วนที่เป็นทฤษฎีของเศรษฐกิจพอเพียงยังต้องประกอบด้วยหลักธรรมที่เป็นเนื้อหาในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เช่นหลักมัชฌิมาปฏิปทา มัตตัญญูตา สันโดษ อปมาทะ และหลักธรรมอื่นๆที่เป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดความพอเพียง เช่นความซื่อสัตย์ ความเพียร ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวจะอธิบายรายละเอียดในหัวข้อต่อไป ส่วนที่เป็นทฤษฎีนี้ถือว่าเป็นฐานรองรับที่สำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนล่างสุดตามภาพที่ 3.2

ส่วนที่ 2. เป็นส่วนของการปฏิบัติทั้ง 4 ระดับ คือระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชนและระดับประเทศ โดยมีกรอบในการปฏิบัติคือความพอเพียง (คือความพอประมาณ ความมีเหตุผลและการมีระบบภูมิคุ้มกัน) เป็นหลัก ซึ่งการปฏิบัติทั้ง 4 ระดับได้อธิบายมาก่อนหน้านี้แล้ว (ดูข้อ 3.5 ส่วนที่ 2)

ส่วนประกอบทั้งสองส่วนจะนำไปสู่ เป้าหมายสูงสุดคือการดำรงอยู่ไม่สูญหายไปของทุกระดับนับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชนจนถึงระดับประเทศ ซึ่งเป็นส่วนบนสุด

3.6 หลักธรรมที่ปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียง

ตามที่กล่าวมาแล้วว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีทฤษฎี(หรือหลักการ)ทางธรรมที่สำคัญ และถือเป็นแกนกลางในการสร้าง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” ประกอบกับหลักธรรมอื่นๆ ซึ่งปรากฏชัดเจนและแฝงอยู่ในความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้แล้ว ในส่วนนี้จะเป็นการพิจารณาว่ามีหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทใดบ้างที่ปรากฏ และเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยพิจารณาจากผลการศึกษาวิจัยและผลการสังเคราะห์ของนักคิด นักวิชาการที่มีกรนำเสนอมาแล้ว ดังต่อไปนี้

อภิชัย พันธเสน (28 มิถุนายน 2550, น. 1) มีความเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอประมาณ พอสมควร มีรากฐานมาจากคำสอนเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์ พ.ศ. 2545 (บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นการศึกษาและวิเคราะห์เชิงปรัชญา โดยวิเคราะห์ในแนวคิดปรัชญาประสบการณ์นิยม แนวคิดปฏิบัตินิยมและแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ซึ่งแม้ไม่

งานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ชัดเจนที่สุดเห็นจะได้แก่งานของ มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ พ.ศ. 2547 (น. 79-150) ซึ่งนำเสนอ หลักธรรมที่เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไว้ ดังนี้

- 1) หลักธรรมมัชฌิมาปฏิปทา โดยอธิบายมรรคมีองค์แปดให้เข้ากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
- 2) หลักการพึ่งตนเอง เป็นความสามารถในการพัฒนาตนเอง ด้วยการพิจารณาอย่าง แยกกาย (โยนิโสมนสิการ) โดยนำมาประยุกต์ใช้กับการผลิตเองเพื่อการบริโภค ซึ่งแนวความคิดนี้ ต่อมานำไปใช้ในทางปฏิบัติ ตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่
- 3) หลักความสันโดษ ซึ่งมีองค์ธรรมอื่นประกอบ คือ อุฏฐานสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตตตา สมชีวีตา
- 4) หลักมัตตัญญูตา ซึ่งหมายถึงเป็นผู้รู้จักประมาณในการแสวงหาและ การใช้จ่าย ซึ่งเป็นหนึ่งในสัปปุริสธรรม
- 5) หลักอหิงสา ซึ่งหมายรวมการไม่เบียดเบียนผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม
- 6) หลักธรรมทั่วไป เช่นความขยันหมั่นเพียร การให้ทาน ความไม่โลภ ไม่ประมาท การรู้จักสามัคคี เป็นต้น

ในปี พ.ศ.2549 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องอีกชิ้นหนึ่งคือ การวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา โดยพระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี(จันท๊ะ) (บทคัดย่อ) ซึ่งมีการศึกษาในเชิงกว้างโดยการเปรียบเทียบเศรษฐกิจแนวพุทธกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยสรุปว่ามีความ สัมพันธ์ 3 ด้าน คือ 1) ด้านปรัชญา คือปรัชญาพุทธธรรมมีเรื่องการจัดการเศรษฐกิจ สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่ผลิตเพื่อพออยู่ พอกิน เกื้อกูลต่อกันและอยู่บนหลักการ สัมมาทิฏฐิเช่นกัน 2) ด้านโครงสร้าง โดยสรุปคือมีโครงสร้างด้านวัตถุวิสัยและด้านจิตวิสัย เช่นเดียวกัน 3) ด้านกระบวนการ อันได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน มีจุดมุ่งหมาย เหมือนกันคือให้ประโยชน์สุขและมีการใช้หลักธรรมประกอบกระบวนกรดำเนินการในกระบวนกร

ส่วนหลักพุทธธรรมที่สนับสนุนหลักเศรษฐกิจพอเพียงแยกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนด้านการบริโภค ได้แก่ สันโดษ การจัดสรรทรัพย์ใช้หลักว่าด้วยการตั้งมั่นแห่งตระกูลและอบายมุขคือทางเสื่อมทรัพย์ กลุ่มที่ 2 หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนด้านการซื้อขาย คืออาชีวะภูมิคุ้มกัน คุณสมบัติของนักการค้าที่ดี เหตุที่ทำให้การค้าขายขาดทุนและได้กำไร และอัปมาทธรรม กลุ่มที่ 3 หลักธรรมที่สนับสนุนด้านการจัดสรรผลผลิต ได้แก่ หลักสนับสนุนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและหลักออคตีสี่ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์หลักธรรมโดยเอาหลักการทางเศรษฐศาสตร์มาเป็นตัวตั้ง

จะเห็นได้ว่าทัศนะของนักวิชาการส่วนใหญ่นำเสนอหลักธรรมทั้งที่ปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียงและที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนผู้วิจัยจะนำเฉพาะหลักธรรมที่ปรากฏในความหมายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขแล้วเท่านั้น ซึ่งมีหลักธรรมที่ปรากฏดังนี้

3.6.1 หลักธรรม “มัชฌิมาปฏิปทา” จากความหมายของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่พระองค์ทรงตรองแก้ไขแล้วซึ่งมีข้อความว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและ บริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง. . .” จะเห็นได้ว่าแกนหลักของเศรษฐกิจพอเพียงคือ มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางซึ่งหมายถึงการงดเว้นที่สุดสองอย่างได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค (คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข) และ อตตกมลณานุโยค (คือการประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง) ซึ่งพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์) (2546ค, น.582) กล่าวว่า การไม่ข้องแวะไม่ใช้การอยู่ระหว่างกึ่งกลางของที่สุดทั้งสอง

ในส่วนของหลักธรรม “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่จะอธิบายดังต่อไปนี้แบ่งเป็นสองระดับ คือ ระดับต้นเป็นการปฏิบัติของปุถุชนหรือผู้ที่ยังอยู่ในโลกวิสัย ส่วนระดับสูงจะเป็นการปฏิบัติของผู้ที่เป็นอริยะ (สาเหตุที่ต้องอธิบายทั้งสองระดับก็เพื่อแสดงให้เห็นการเข้าถึงความสุขที่มีระดับแตกต่างกัน อันจะนำไปตอบคำถามในเรื่องเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในระดับสูงสุดได้) ซึ่งขยายความได้ดังต่อไปนี้

สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ความหมายในระดับต้นหมายถึงความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ต่างๆเช่นเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นต้น ความรู้ในระดับนี้ยังไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ แต่อาจทำให้เกิดการกระทำที่เป็นกุศล ส่วนระดับสูงหมายถึงความรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอันเป็นเหตุให้ทำลายกิเลสได้ (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 410)

ความหมายสองระดับของสัมมาทิฐิ ยังอาจเห็นได้จากการแบ่งเป็นชนิดที่มีกิเลสคือ สาสวะกิเลสและชนิดที่ไม่มีกิเลสคืออนาสวะกิเลส ตามพุทธพจน์ที่ว่า

...ก็สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ...เป็นไฉน คือ...ทานที่ให้แล้วมีผล 1 ยัญที่บูชาแล้ว มีผล 1 การสังเวชที่บวงสรวงแล้วมีผล 1 ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วมีผล 1 โลกนี้มี 1 โลกหน้ามี 1 มารดามี 1 บิดามี 1 สัตว์ที่เป็นอุปาทิกะมี 1 สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองในโลกมีอยู่ 1 นี้คือสัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ... (ม.อ. 22/257/342)

...ก็สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะที่เป็นอนาสวะ...เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญญา 1 ปัญญินทรีย์ 1 ปัญญาพละ 1 ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ 1 ความเห็นชอบ 1 องค์แห่งมรรค 1 ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้... นี้แลคือสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะเป็น อนาสวะ... (ม.อ. 22/258/343)

สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ในระดับต้นหมายถึงการหลีกเลี่ยงจากกามคุณที่เข้ามาปะทะในชีวิตประจำวันเพราะยังไม่สามารถทำลายกิเลสได้ แต่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่สูงขึ้น ส่วนในระดับสูงเป็นการออกจากกาม ออกจากพยาบาท และออกจากความเบียดเบียนด้วยการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 412)

ความหมายสองระดับของสัมมาสังกัปปะ ยังอาจเห็นได้จากการแบ่งเป็นชนิดที่มีกิเลสคือสาสวะกิเลสและชนิดที่ไม่มีกิเลสคืออนาสวะกิเลส ตามพุทธพจน์ที่ว่า “. . .ก็สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสาสวะ...เป็นไฉน คือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายความดำริในเนกขัมมะ 1 ดำริในความไม่พยาบาท 1 ดำริในความไม่เบียดเบียน 1 นี้คือสัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสาสวะ... (ม.อ. 22/262/344) และ “. . .ก็สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะที่เป็นอนาสวะ...เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตริก 1 ความวิตก 1 ความดำริ 1 ความแน่ว 1 ความแนบ 1 ความปักใจ 1 วีสังขาร 1 ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้... นี้แลคือ นี้คือสัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ... (ม.อ. 22/263/344)

สัมมาวาจา (วาจาชอบ) ในระดับต้นหมายถึงการพูดแต่คำสุจริต งดจากคำพูดหยาบ พูดส่อเสียด และพูดไม่เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน (หมายถึงการงดกระทำแต่อาจยังมีเจตนา) ส่วนในระดับสูงนั้นหมายถึงเจตนาที่จะงดจากวจีทุจริตทั้งหมดในขณะที่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 399)

ความหมายสองระดับของสัมมาวาจา ยังอาจเห็นได้จากการแบ่งเป็นชนิดที่มีกิเลสคือ สาสวะกิเลสและชนิดที่ไม่มีกิเลสคืออนาสวะกิเลส ตามพุทธพจน์ที่ว่า “. . .ก็สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ...เป็นไฉน คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ 1 งดเว้นจากการพูดส่อเสียด 1 งดเว้นจาก

สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) ในระดับต้นหมายถึง การกระทำความดีทางกาย และ
งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์และการประพฤตินอกใจ (หมายถึงการงดกระทำแต่อาจยัง
มีเจตนา) ส่วนในระดับสูงนั้นหมายถึงงดกระทำและไม่มีเจตนาด้วยขณะเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน
(วัชระ งามจิตฺตเจริญ, 2550, น. 400)

ความหมายสองระดับของสัมมากัมมันตะ ยังอาจเห็นได้จากการแบ่งเป็นชนิดที่มีกิเลส
คือสาสวะกิเลสและชนิดที่ไม่มีกิเลสคืออนาสวะกิเลส ตามพุทธพจน์ที่ว่า “. . . ก็ สัมมากัมมันตะที่
ยังเป็นสาสวะ. . . เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต 1 งดเว้นจาก
อทินนาทาน 1 งดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร 1 นี่คือนสัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ. . .” (ม.อ.
22/272/347) และ “. . . ก็สัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะที่เป็นอนาสวะ. . . เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความงด 1 ความเว้น 1 เจตนางดเว้น 1 จากกายทุจริตทั้ง 3 ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหา
อาสวะมิได้...นี่แลคือ นี่คือนสัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ. . .” (ม.อ. 22/273/347-348)

สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ในระดับต้นหมายถึง การประกอบอาชีพที่สุจริตและไม่
ผิดหลักศีลธรรม ส่วนในระดับสูงนั้นหมายถึงเจตนาเป็นเหตุงดการประกอบอาชีพที่ทุจริตและผิด
ศีลธรรมขณะเจริญกัมมัฏฐาน (วัชระ งามจิตฺตเจริญ, 2550, น. 401)

ความหมายสองระดับของสัมมาอาชีวะยังอาจเห็นได้จากการแบ่งเป็นชนิดที่มีกิเลสคือ
สาสวะกิเลสและชนิดที่ไม่มีกิเลสคืออนาสวะกิเลส ตามพุทธพจน์ที่ว่า “. . . ก็สัมมาอาชีวะที่ยังเป็น
สาสวะ. . . เป็นไฉนคืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ”
(ม.อ. 22/277/349) และ “. . . ก็สัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะ. . . เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความงด
1 ความเว้น 1 เจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ 1 ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้. . . นี้
แลคือสัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ. . .” (ม.อ. 22/278/349)

สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) ในระดับต้นหมายถึงความเพียรที่จะทำความดีละความชั่ว
ส่วนในระดับสูงหมายถึงความพยายามป้องกันอกุศลจิตที่ยังไม่เกิด และละอกุศลจิตที่เกิดแล้ว กับ
ทั้งพยายามสร้างกุศลจิตที่ยังไม่เกิดและรักษากุศลจิตที่เกิดแล้วให้ดำรงอยู่ซึ่งในระดับสูงจะเกิดขึ้น
ขณะเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (วัชระ งามจิตฺตเจริญ, 2550, น. 405-406)

นอกจากนี้ยังปรากฏตามพุทธพจน์ที่ว่า “. . . สัมมาวายามะเป็นไฉน การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความเพียรชอบ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคอันใด นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ” (อภิ.วิ. 77/207/382) ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นสัมมาวายามะในระดับสูง

สัมมาสติ (ระลึกรชอบ) ในระดับต้นหมายถึงการรู้เท่าทันความจริงของสภาวธรรมเช่น นิรวรณ 5 และอุปาทานขันธ 5 เป็นต้น ในระดับสูงหมายถึงการเจริญสติปัฏฐาน ละมิจฉาทิฏฐิ บรรลุสัมมาทิฏฐิได้ (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 406)

อนึ่ง มีพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์ว่า “. . . เธอมีสติละมิจฉาทิฏฐิได้ มีสติบรรลุสัมมาทิฏฐิได้ สติของเธอเป็นสัมมาสติ. . .” (ม.อุ. 22/258/343) ที่แสดงถึงสัมมาสติในระดับสูง

สัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ) ในระดับต้นหมายถึงความมีจิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่านในการเจริญสมถกัมมัฏฐานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ส่วนในระดับสูงหมายถึงสมาธิที่เกิดในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานมีสติปัฏฐาน 4 หรือปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ สัมมาสติกับสัมมาสมาธิจะเกิดขึ้นพร้อมกันและจะทำงานร่วมกับสัมมาทิฏฐิในการสร้างปัญญา (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2550, น. 407)

นอกเหนือจากนั้นยังมีพุทธพจน์ที่แสดงถึงสัมมาสมาธิในระดับสูงซึ่งปรากฏในคัมภีร์ว่า “. . . ก็สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ อันมีเหตุ มีองค์ประกอบ คือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ เป็นไฉน... ความมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งประกอบด้วยองค์ 7 เหล่านี้แล เรียกว่า สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ. . .” (ม.อุ. 22/253/341)

ตามที่อธิบายหลักธรรมมัชฌิมาปฏิปทา จะเห็นว่าส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง คือเรื่องของทางสายกลางอันได้แก่หลักการไม่ซึ้งแหวะไปทางใดทางหนึ่งสุดโต่ง ส่วนในข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง 8 ข้อนี้ ข้อที่ปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ เรื่องของสัมมาอาชีวะ และเรื่องของปัญญา ตามที่ปรากฏข้อความว่า “. . . เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ. . . และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ. . .”

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสรุปความหมายของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในตอนสุดท้ายว่า ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ซึ่งน่าจะเป็นนัยที่สำคัญที่สุด และเป็นปริศนาที่ควรต้องนำมาคิด สำหรับผู้วิจัยมีความเห็นว่า นัยเช่นนี้ไม่ต่างอะไรกับนัยของมรรคมืองค์แปด หรือมัชฌิมาปฏิปทาที่นำมาเป็นพื้นฐานหลักของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งในข้อสุดท้ายของมรรคมืองค์แปดนั้นพระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้สัมมาสมาธิ ซึ่งถือเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาเป็นข้อสุดท้าย ในขณะที่มรรคข้อแรกพระพุทธองค์ก็ทรงกำหนดให้มีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งก็เป็นตัว

อนึ่ง ปัญญาที่มีความหมายสองระดับเช่นเดียวกัน ในระดับต้นหมายถึงความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติในทางที่ถูกต้องตามศีลธรรม ส่วนในระดับสูงหมายถึงการพัฒนาปัญญาตามกระบวนการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนั้น หลักธรรมที่สนับสนุนให้เกิดปัญญา คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ ต้องสร้างให้เกิดขึ้นกับทุกระดับในการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งน่าจะเป็นการปฏิบัติในระดับต้นของ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ตามที่อธิบายมาแล้วข้างต้น

3.6.2 หลักธรรมบุญกิริยาวัตร 3 นอกจากแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อจุดมุ่งหมายทั้งในระดับต้นและจุดหมายในระดับสูง แต่มักมองที่จุดหมายปรมาตตะเป็นจุดเด่นตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีแนวทางการดำเนินชีวิตที่ใช้เป็นหลักกลางๆ ซึ่งมีจุดหมายอยู่ในระดับต้นคือระดับประโยชน์ในปัจจุบันหรือที่เรียกว่า “ระดับทิฐุธรรมมีกัตตะ” อันประกอบไปด้วยหลัก 3 ประการคือ ทาน ศีล ภาวนาหรือเรียกว่า “บุญกิริยาวัตร 3” ซึ่งถือเป็นการจัดระบบมรรคใหม่เพื่อ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ค, น. 597) เป็นการปรับรูปแบบการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลางใหม่ ซึ่งไม่ได้มองที่จุดหมายที่ปรมาตตะเท่านั้น แต่มองที่จุดหมายขั้นต้นซึ่งคนส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติอยู่ในระดับนี้ซึ่งพระพุทธองค์ทรงผ่านคลายระบบปฏิบัติให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายและมุ่งเน้นการสอนคุณุศลที่เป็นสำคัญ ผู้วิจัยเห็นว่าหลักบุญกิริยาวัตร 3 น่าจะเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมกับแนวทางการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งที่ประโยชน์ระดับต้นเป็นสำคัญ บุญกิริยาวัตร 3 ประกอบด้วยหลักธรรมและศีลที่สำคัญดังต่อไปนี้

หลักธรรมเรื่องทาน หมายถึงการให้ การเสียสละ ทั้งในด้านของวัตถุสิ่งของคือการบริจาคทาน ในด้านจิตใจ เช่นการให้อภัยคืออภัยทาน การให้ความร่วมมือในการกระทำกิจการที่ดีงามเป็นกุศลรวมถึงการให้หลักธรรม ความรู้ คำสอนคือธรรมทาน (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ค, น. 597) ซึ่งมีปรากฏในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่กล่าวว่า “. . . คือพอมีพอกินของตัวเองนั้นไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยใหม่. . . ต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการช่วยระหว่างหมู่บ้าน หรือระหว่างจะเรียกว่า อำเภอ จังหวัด ประเทศ. . . (มูลนิธิพระดาบส, 2552, น. 18) การร่วมมือกันระหว่างชุมชน ท้องถิ่น จังหวัดและประเทศก็เป็นการปฏิบัติตามหลักธรรมเรื่องทาน

หลักเรื่องศีล หมายถึงความประพฤติดีงาม ทั้งทางกาย วาจาและใจ การไม่ละเมิด ไม่ประทุษร้าย และการไม่เบียดเบียนผู้อื่น โดยเน้นในระดับการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม ศีล

หลักธรรมเรื่องภาวณา หมายถึงการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่างๆ ให้มีความรู้เท่าทันโลกและชีวิต กล่าวโดยรวมคือการสร้างปัญญาซึ่งภาวณาก็คือสมาธิและปัญญาในมรรคมีองค์ 8 นั่นเองเมื่อรวมกันเรียกว่าสมาธิภาวณาและปัญญาภาวณา (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ค, น. 597) จะเห็นได้ว่าในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะกล่าวถึงคุณธรรมต่างๆ เพื่อฝึกอบรมและพัฒนาจิตใจ ให้จิตใจเข้มแข็ง มั่นคงพร้อมที่จะเป็นฐานรองรับการสร้างปัญญา ดังที่กล่าวไว้ว่า “. . .เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน. . .และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ. . .ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ. . .(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

3.6.3 หลักธรรมเรื่องมัตตัญญูตา หมายถึงความเป็นผู้รู้จักประมาณ ความพอดี พอเหมาะ เช่นรู้จักประมาณในการแสวงหา รู้จักประมาณในการใช้จ่าย มัตตัญญูตาเป็นองค์ธรรมหนึ่งในสัปปริสธรรม 7 คือธรรมของสัตบุรุษถือว่าเป็นหลักธรรมที่คอยกำกับให้เกิดความพอดี เป็นเรื่องทางจิตใจที่จะรู้จักพอดี ในเศรษฐกิจพอเพียงถือว่าความพอประมาณเป็นหนึ่งในคุณลักษณะของคำว่า “พอเพียง” ที่กล่าวไว้ว่า “. . .ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน. . .” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4) อนึ่ง พึงสังเกตว่ามัตตัญญูตาเป็นตัวปัญญาที่กำหนดความพอประมาณ

3.6.4 หลักธรรมเรื่องสันโดษ (รายละเอียดศึกษาได้ในบทที่ 2) หมายถึงการรู้จักยินดี รู้จักพอใจ รู้จักพอ ในสิ่งของของตน ในของที่ตนมีอยู่และในสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรม หลักธรรมนี้มีความหมายใกล้เคียงกับมัตตัญญูตาและมีความสัมพันธ์กับหลักความพอประมาณ ในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

(1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอเหมาะ ความพอดี มีสภาวะเป็นรูปธรรม เน้นเชิงปริมาณ

(2) การรู้ประมาณ (มัตตัญญูตา) หมายถึง การรู้ประมาณหรือรู้พอดี เป็นตัวปัญญาที่จะกำหนดว่าจุดใดคือพอเหมาะพอดี

(3) การรู้จักพอ (สันโดษ) หมายถึงการรู้จักพอ ในของของตนที่มีอยู่และที่หามาได้โดยชอบธรรม (ยถาลาภสันโดษ) การรู้จักพอตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ) และการรู้จักพอโดยธรรม (ยถาสารูปสันโดษ) ซึ่งการรู้จักพอนี้เป็นสภาวะทางจิตในการควบคุมความอยากให้ได้

ความสัมพันธ์ของทั้งสามคำนี้คือสันโดษจะต้องอยู่บนเงื่อนไขของความพอประมาณ โดยใช้มัตตัญญูตาเป็นตัวกำหนดว่าพอดีหรือยังซึ่งจะขาดตัวใดตัวหนึ่งไม่ได้

3.6.5 หลักธรรมเรื่องโยนิโสมนสิการ หมายถึงการกระทำในใจโดยแยบคาย หรือการคิดให้ถูกวิธี รู้จักคิด การคิดเป็น การคิดให้ตรงสภาวะปัจจัย หรือเป็นการพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงตามลำดับโดยค้นหาเหตุผลไปจนถึงเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตระองให้รู้จักกุศลและอกุศล (พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์), 2546ง, น. 3, 2546ข, น. 206)

หลักธรรมข้อนี้จะทำให้เกิด ปราโมทย์ ปิติ บัสสัทธิ สุข สมานิและนำไปสู่ปัญญาได้ ซึ่งจะไปสัมพันธ์กับหลักธรรมในมัชฌิมาปฏิปทาเรื่องสัมมาสมานิและสัมมาทิฏฐิ ตามที่ปรากฏในพุทธพจน์ว่า

ธรรม 9 อย่างมีอุปการะมากเป็นไหนใด แก่ธรรม มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล 9 คือ เมื่อกระทำไว้ในใจ โดยแยบคาย ปราโมทย์ย่อมเกิด ปิตีย่อมเกิดแก่ผู้มีปราโมทย์ กายของผู้มีใจประกอบด้วยปิตีย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ เสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ย่อมเห็นตามเป็นจริง . . .(ที.ปา. 16/455/442)

นอกจากนั้น ธรรมข้อนี้ยังก่อให้เกิดความมีเหตุผลซึ่งหมายถึงการมีข้อมูลเพื่อใช้ในการตัดสินใจ หรือเพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ผิด รู้ถูกซึ่งปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียงว่า “. . .ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ . . .” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

3.6.6 หลักธรรมเรื่องอปมาทะ ความไม่ประมาท คือใช้ชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือหมายถึงการทำสมาธิเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม หรือการดำเนินชีวิตโดยมีสติ เป็นเครื่องกำกับการประพฤติ ปฏิบัติและกระทำอย่างระมัดระวัง ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและละเว้น ในสิ่งที่ไม่ควรทำ ใส่ใจสำนึกในหน้าที่เสมอ กระทำด้วยความตั้งใจจริงและรอบคอบ เอาใจใส่ กระตือรือร้นและชวนช่วยในการทำสิ่งที่ควรทำ เร่งแก้ไขสิ่งที่ควรแก้ไขปรับปรุง เร่งประกอบภารกิจที่ ดีงาม ถือได้ว่าอปมาทธรรมนี้เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่จะให้บรรลุปฏิญญัตถัมมิกัตถะและสัมปรายิกัตถะ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ค, น. 596) จุดหมายของอปมาทธรรมเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายและสร้างโอกาสในการทำกุศล หลักธรรมข้อนี้ถือว่าสนับสนุนอริยมรรคหรือทางสายกลาง อันเป็นแกนหลักของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงดังที่ปรากฏในพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่แลเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือนความถึงพร้อมแห่งความ ไม่ประมาทเลย” (ส.ม. 30/171/93) และ “ภิกษุอินดีแล้วในความไม่ประมาท. . .ตั้งอยู่แล้วในที่ใกล้ แห่งนิพพานทีเดียว” (อรรถกถาเล่มที่ 40, น 385) หลักธรรมนี้ปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียงใน ประเด็นที่ว่าด้วยความรอบคอบความระมัด ระวังและการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี

3.6.7 หลักธรรมเรื่องสติสัมปชัญญะ ตามความหมายของหลักธรรมข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2539, น. 482-484) ทรงอธิบายไว้ว่า สติ คือ ความระลึกก่อนที่จะกระทำสิ่งใดๆ ส่วนสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว ความรู้สึก มักเป็นคู่กันกับสติ เช่นเราจะเดิน เรานึกเสียก่อนว่าเราจะเดิน นี่คือ สติ เมื่อเรากำลังเดินอยู่เรารู้สึกตัวเรา นี่คือ สัมปชัญญะ หากพิจารณาตามนัยนี้จะเห็นว่าสติมาก่อนสัมปชัญญะ สติเกิดก่อนลงมือทำ ดังนั้น หากคิดว่าจะทำอะไรเป็นอกุศลก็จะไม่ทำ แต่ถ้าตัดสินใจทำไปแล้วก็มีสัมปชัญญะรู้ว่ากำลังทำอะไรอยู่ ไม่ประมาทหากเกิดผลเสียก็สามารถแก้ไขได้ทันเวลา

ในความหมายของ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์) (2546ค, น.21,804-805) สติ โดยทั่วไป แปลว่าความระลึกได้ หรือบางครั้งก็หมายถึงความจำ นึกถึง นึกไว้ นึกได้ ไม่เผลอ สติทำหน้าที่ดี อารมณ์มาสู่จิต เหนี่ยวอารมณ์ไว้กับจิต สติหากมองความหมายในด้านปฏิเสฐ หมายถึงความ ไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือนลอยและแทรกเข้าอยู่ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับศีลถึงระดับ สมภาติ สติไม่ได้หมายถึงการระลึกถึงตนเองและรู้สึกว่าตนเองกำลังทำอะไรอยู่ ส่วนสัมปชัญญะ หมายถึงความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก ความรู้ชัดเข้าใจชัดซึ่งสิ่งที่นึกได้ และมักมาคู่กับสติ เมื่อระลึกได้ ก็จะต้องมีความรู้ชัดและเข้าใจชัด สติไม่ใช่ตัวปัญญา แต่สัมปชัญญะเป็นตัวปัญญา ถึงแม้ว่าทั้งสองจะร่วมกันทำงานเพื่อความสำเร็จหรือสร้างปัญญาที่เรียกว่า “สติสัมปชัญญะ” แต่

ในเศรษฐกิจพอเพียง สติสัมปชัญญะเป็นหลักธรรมที่จะทำหน้าที่ตรวจสอบการปฏิบัติ หรือโดยอาศัยความรอบคอบ ความระมัดระวัง ดังที่ปรากฏในความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง ที่ว่า “. . . ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้อง มีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้ง ภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งใน การนำวิชาการมาใช้ในการวางแผนและการดำเนินงานทุกขั้นตอน. . .” (สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

3.6.8 หลักธรรมเรื่องสัจจะ การรักษาสัจจะ คือการสงวนรักษาดำรงตนมั่นในความ จริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา ทั้งรักษาความจริงในวาจา ในหลักการและในการปฏิบัติ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2544 , น. 34) และหมายถึงความซื่อสัตย์ ซื่อตรง สุจริต คือประพฤติเป็นธรรมใน หน้าที่ การงาน เป็นธรรมที่สนับสนุนสันโดษโดยการปฏิบัติกิจต่างๆ ให้ได้มาโดยชอบธรรม หรือจะ รับสิ่งใดก็ต้องรับมาโดยชอบธรรม ตามสมควร

3.6.9 หลักธรรมเรื่องขันติ หมายถึงความอดทน ทนลำบาก ทนตรากตรำ สามารถ ใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผลและแนวทางการปฏิบัติหรือแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุแก่อำนาจกิเลส (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ข , น. 22)

หลักธรรมนี้มีกล่าวไว้ในเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า “. . . ความพอเพียง หมายถึง ความ พอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้อง มีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร. . . และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นัก ทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่ เหมาะสมดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ. . .” (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

3.6.10 หลักธรรมเรื่องวิริยะ คือ ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อละความ ชั่ว ความเพียรทำความดี ความพยายามทำงานหน้าที่ไม่ทอดทิ้ง ปรากฏใน “ทศบารมี” และ “อิทธิบาท 4” (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), 2546ข, น. 236)

นอกจากนั้นยังอาจใช้เรื่อง “วิริยารัมภะ” คือการระดมความเพียร พยายามความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม ตามที่ปรากฏใน “นาถภณธรรม 10” และใน

สังวรปธานคือเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
 ปหานปธาน คือเพียรละหรือเพียรกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
 ภาวนापธาน คือเพียรเจริญหรือเพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
 อนุรักษนาปธานคือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญให้มากขึ้น
 เรื่องความเพียรถือได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่สนับสนุนความสำเร็จในการปฏิบัติตาม
 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดังมีข้อความปรากฏดังนี้ “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนว
 ทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ. . .และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสมดำเนิน
 ชีวิต ด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ. . .” (สำนักงานคณะกรรมการ
 พัฒนา การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548ข, น. 4)

ในเรื่องความเพียรนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาท
 เนื่องในพระราชพิธีกาญจนาภิเษกฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2539
 สอดคล้องกับหลักปธาน 4 ไว้ว่า

ความขยันหมั่นเพียรที่ถูกต้องเป็นธรรมและพึงประสงค์นั้นคือ ความเพียรที่
 จะกำจัดความเสื่อมให้หมดไปและระวังมิให้เกิดขึ้นใหม่อย่างหนึ่ง กับความ
 เพียรที่จะสร้างสรรค์ความดี ความเจริญให้เกิดขึ้นและระวังรักษามิให้เสื่อม
 ลื่นไปอีกอย่างหนึ่ง ความเพียรทั้งสองประการนี้เป็นอุปการะอย่างสำคัญแก่
 การปฏิบัติตนปฏิบัติงาน. . .

หลักธรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเพียงหลักธรรมที่ปรากฏค่อนข้างชัดเจนในแนวคิด
 และในความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไขแล้ว
 แต่ในหลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นหลักธรรมต่างๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธและเป็น
 ปัจจัยซึ่งกันและกันในการปฏิบัติตนให้สิ้นอาสวกิเลสมุ่งไปสู่หนทางอริยมรรค ดังนั้นจึงมีหลักธรรม
 อื่นๆ อีกมากที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ ดังปรากฏในการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ที่เสนอมานี้แล้ว
 ข้างต้น

หลักธรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้สามารถนำมาสรุปและจัดกลุ่มให้ชัดเจน โดยจัดเรียง
 ตามลักษณะที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมที่ปรากฏในเศรษฐกิจพอเพียง ปรากฏ
 ตามตารางประกอบข้างล่างนี้

ตารางที่ 3.1
แสดงลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมที่ปรากฏ

ลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียง	หลักธรรมที่ปรากฏ
ความพอประมาณ	มัชฌิมาปฏิปทา บุญกิริยาวัตถุ 3 มัตตัญญูตา สันโดษ
ความมีเหตุผล ความรอบรู้ และปัญญา	สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ โยนิโสมนสิการ ภาวนา
การมีระบบภูมิคุ้มกัน ความรอบคอบ ความระมัดระวัง	อัปมาทะ การพึ่งตนเอง สติ สัมปชัญญะ
ความซื่อสัตย์สุจริต	สัจจะ
ความอดทน	ขันติ
ความเพียร	วิริยะ วิริยารัมภะ ปธาน 4

3.7 วิธีปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

หากจะพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติในการดำรงชีวิตจริงก็ต้องพิจารณาจากปัจจัยหลายด้านประกอบกัน ทั้งในด้านความพร้อมของผู้ปฏิบัติ และด้านปัจจัยสนับสนุนต่างๆ ทั้งปัจจัยภายในเช่นความคิดเห็น สุขภาพจิต และปัจจัยภายนอก เช่นความรู้ในหลักพุทธธรรมต่างๆ ฐานะความเป็นอยู่ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องปฏิบัติให้ทุกอย่างเชื่อมโยงกัน และเกิดสมดุล ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากยากแค้นเช่นการแสวงหาความสุขในทางพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติธรรมก็เป็นเรื่องที่ย่อยคนนักจะกระทำได้ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เพราะผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติธรรมได้อย่างสอดคล้องและสมดุลตั้งแต่ ศีล สมาธิจนถึงปัญญา ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2543 เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาว่า

“...เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย่ำแล้วย่ำอีก...ก็หมายความว่าประหยัดแต่ไม่ขี้เหนียว... ทำอะไรด้วยเหตุและผล...เศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติยากที่สุด”

แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาการและนักคิดหลายคนพยายามที่จะนำเสนอความคิดเห็น และแนวทางการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่แตกต่างกันออกไปเช่น

สุชัย เศรษฐ์บุญสร้าง (2550, น. 39-96) เสนอแนวทางการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงไว้ 2 แนวทางใหญ่คือ วิธีเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐานและวิธีเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งในแบบแรกให้ปฏิบัติตามกระบวนการดังนี้คือ 1) จับแก่นของปัญหาให้ได้โดย 2) มองลึกลงไปสาเหตุหลังจากนั้น 3) ต้องกำหนดทิศทางทางการปฏิบัติให้แน่ชัด 4) ตั้งปณิธานในการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม 5) ช่มใจมุ่งมั่นฝึกฝนตนเองให้ปฏิบัติตามปณิธานนั้นโดย 6) การนำหลักธรรมต่างๆมาสร้างกำลังใจและกำลังปัญญาเมื่อได้ปฏิบัติแล้วให้ 7) กลับมาทำการทบทวนความสำเร็จ

ส่วนแนวทางที่สองเป็นวิธีเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้าซึ่งมี 7 ขั้นเช่นเดียวกันคือ 1) กำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจ 2) ค้นหาสาเหตุ 3) กำหนดยุทธศาสตร์ 4) ทำแผนปฏิบัติการ 5) ลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง 6) แสวงหากัลยาณมิตร 7) สรุปและประเมินผล ซึ่งแบบหลังนี้เป็นเศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบของธุรกิจที่อาศัยฐานคิดจากการจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นหลัก

อภิชัย พันธเสน (28 มิถุนายน 2550, น. 3) เสนอวิธีเศรษฐกิจพอเพียงโดยแสดงวิธีเศรษฐกิจพอเพียงในเชิงระบบ โดยกล่าวว่าจุดเริ่มของเศรษฐกิจพอเพียงควรจะเริ่มจากการศึกษาและปูพื้นฐานทางด้านคุณธรรม (Ethic Integrity) ด้วยหลักธรรมต่างๆ เช่นความซื่อสัตย์ ความอดทน ความขยัน และความเอื้อเฟื้อ เป็นลำดับแล้วจึงสร้างความรู้ (Knowledge)ในสิ่งที่จะดำเนินการ หลังจากนั้นจึงเริ่มลงมือปฏิบัติโดยอาศัยวิถีคิด (Way of Thinking) ที่ใช้หลักทางสายกลางเป็นแก่นกลางและใช้วิธีการ (Method) คือสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อป้องกันความเสี่ยง สร้างการพึ่งตนเอง สร้างความสามารถในการปรับตัวซึ่งในกระบวนการทั้งหมดต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในจิตใจ

ในทัศนะของผู้วิจัย การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงได้มีการอภิปรายมาบ้างแล้วในข้อที่ 3.5 แต่เป็นการกล่าวถึงอย่างกว้างๆในฐานะที่การปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นในส่วนนี้จึงขอนำเสนอวิธีการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงให้ชัดเจนเป็นรูปธรรมขึ้นโดยไม่แยกแตกประเด็นเป็นระดับต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่จะเป็นการนำเอาแนวทางการดำเนินชีวิตในทางพระพุทธศาสนาในระดับต้นโดยอาศัยหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งมุ่งเน้นที่จุดหมายระดับที่ 1 คือระดับที่ภุมมธัมมิกัตถะหมายถึงประโยชน์ในปัจจุบันเป็นจุดหมายเบื้องต้นในการดำเนินชีวิตประจำวันก็คือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญเช่นการอยู่ดีกินดีหรือการมีโรคภัยซึ่งเห็นว่ามันจะตรงกับเป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุดมาเป็นฐานในการอธิบาย

เนื่องจากลักษณะที่สำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการนำเอาหลักธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ซึ่งเน้นในเรื่องการระเบิดจากภายในมาสู่ภายนอก ดังนั้นการปฏิบัติ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงควรปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นแรก ต้องปฏิบัติตนในเรื่องศีลธรรมต่างๆ เป็นเบื้องต้น ดังที่ปรากฏในพระราชดำรัส เช่นความซื่อสัตย์สุจริต ความระมัดระวังคือความไม่ประมาทรวมถึงการให้มีสำนึกในคุณธรรมซึ่ง เป็นความหมายที่กว้างเกินความถึงการปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความดีงามทั้งหมด การปฏิบัติขั้นนี้ก็เพื่อสร้างพื้นฐานทางจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคงและให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน เป็นสำคัญ พร้อมกันนั้นต้องสร้างความรอบรู้ในเรื่องที่จะดำเนินการนั้นๆ ทั้งในด้านทฤษฎีและ ด้านเทคนิคซึ่งรวมถึงเทคโนโลยีที่ง่าย เหมาะสม ประหยัดและหาได้ในท้องถิ่นนั้น การสร้างความรู้ นี้เปรียบเสมือนการก้าวให้ทันกับโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ความรู้ที่ได้ก็จะสามารถ นำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้องตรงกับกาลและเทศะไม่ล้าสมัยจนเกินไป

ขั้นที่สอง สำหรับขั้นนี้เป็นขั้นตอนการดำเนินการหรือการปฏิบัติกิจอันใดอันหนึ่งซึ่งโดย หลักการของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นระบุชัดว่าเป็นการนำเอาหลักทางสายกลางมาเป็นแกนกลางใน การปฏิบัติ ดังนั้นในขั้นนี้จึงควรใช้สัมมาอาชีวะเป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อให้ตนเองมีปัจจัยหรือโภค ทรัพย์ที่เพียงพอต่อความต้องการและต้องเป็นการดำเนินกิจการที่เกื้อกูลต่อสังคมต่อประเทศ ในการ ดำเนินการนี้จะมุ่งเน้นในเรื่องของการพึ่งตนเอง อาศัยความขยัน ความอดทน อาศัยความรู้ ความสามารถและกำลังใจของตนเอง รวมถึงการมีจิตสำนึกด้านคุณธรรมของตนเองในการ ประกอบกิจการหน้าที่การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งหากเปรียบเทียบกับบุญกิริยาวัตถุ 3 ขั้นตอน การปฏิบัติในขั้นแรกกับขั้นที่สองก็จะตรงกับข้อที่ 1 คือทานและข้อที่ 2 คือศีล ทั้งนี้เพื่อให้มีสภาพ จิตใจเอื้อต่อการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในขั้นต่อไปอันเป็นขั้นของปัญญา

ขั้นสุดท้ายคือการประสานการปฏิบัติทั้งในสองขั้นตอนแรก คือการสร้างคุณธรรม หรือการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจที่ดีงามแล้วเป็นขั้นตอนของการใช้ปัญญาคือ การสร้างภูมิคุ้มกัน (ตรงกับหลักความไม่ประมาท) การใช้เหตุผล (ตรงกับการใช้โยนิโสมนสิการ) ซึ่งหลักธรรมทั้งสองนี้ จะเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้เกิดทางสายกลาง เป็นการกำหนดความพอเหมาะพอดีทั้งทางด้าน จิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรและด้านเศรษฐกิจ (หรือเรื่องของทรัพย์) หรืออีกนัยหนึ่งคือนำ ปัญญามาสร้างเป็นความพอเพียงที่ประกอบไปด้วย ความพอประมาณ คือความพอเหมาะพอดี การมีเหตุผลคือการใช้ปัญญาและการมีภูมิคุ้มกันคือความไม่ประมาท เมื่อเกิดสภาวะที่เรียกว่า “พอเพียง” แล้วนั่นคือจุดหมายที่ต้องการของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งหากเปรียบเทียบกับ บุญกิริยา

จากแนวทางการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงอาจสรุปเป็นภาพประกอบเพื่อให้เห็นแนวทางการปฏิบัติได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

ภาพประกอบที่ 3.3
แสดงการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

